શ્રીમદ્ભગવદ્

અંક ૧

શ્લોક ૧.

સંગ્રહ કરી યોજનાર તથા છપાવી

પ્રભાશંકર મહાશંકર

કરાચી.

પ્રત ૧૦૭૦. સંવત ૧

કરાચી, બંદર રોડ પર **મનોહર** પ્રેસમાં

નરભેશંકર જગજીવન દવેએ છાપ્યું.

કીમ્મત રૂ. ૦-૦-૩.

ગાતા ઉપર સમર્થ પંડિતોએ
તે ભાષ્યો અને ટીકાઓ પણ
પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. આ ગીતાગત
થમાં આવતાં સહજે પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે
પુરૂષોએ ગીતા શાસ્ત્ર ઉપર ભાષ્યો
અને તે ભાષ્યો અને ટીકાઓમાં
આવો નવો પ્રયાસ કર્યો હશે કે શું?
પતાં મારે કહેવું જોઇએ કે, કોઇ પણ
ભાષ્યો કે ટીકામાં રહેલી ન્યૂનતા હોય કે
રાખા મારી આ પ્રવૃત્તિ થયેલી નથી. પણ એ
હેતુજ નિર્માણ કરેલ છે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને
ગૂઢ ઉપદેશ કર્યો છે તેને અભ્યાસક વર્ગ
રીતે સમજી શકે તેવા હેતુ-ઉદ્દેશને લઇ મારૂં ગજું-
ના છતાં આ પુસ્તકમાં તે ગૂઢ રહસ્ય સમજાવવાને
1 અનુસાર પ્રયત્ન કરેલ છે. મારે આ જગોએ કહેવું
આજ સુધીમાં કોઇએ આવો પ્રયાસ કર્યો નથી, એમ
ઘણા સમર્થ બુદ્ધિમાન તત્વજ્ઞ પુરૂષોએ લોક હિતાર્થે તે
ને પ્રસિદ્ધિમાં લાવી, અભ્યાસક વર્ગને દોર બતાવેલ છે-
જે પ્રયાસ કર્યો છે, તેના એક હજારમા ભાગનો કે તેથી
આ મારો પ્રયાસ છે. એમ મારે નિશંકપણે કહેવું જોઇએ. હવે
સ્પષ્ટ રીતે જણાશે કે મારો પ્રયાસ ફક્ત ગીતાશાસ્ત્ર પર-

ર્ં કે વ્યાવહારિક પુરૂષોને સમજતાં જે
અને તેવી મુશકેલીઓ કેવી રીતે દ
શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે, તે બતાવવા
નથી, કે વિદ્વાન નથી, તેમ કોઇ શ
વાંચનાર! હું પણ તમારા જેવોજ
અભ્યાસી છું. ગીતાશાસ્ત્રના અમુક વ સના પરી-
ણામમાં જેટલું મને સમજાયું છે તે ારીઓની
સમક્ષ મુકી શકાય, અને તે બીજા અભ્યા ભ્યાસમાં
સહાય થાય તો હું મારો પ્રયત્ન સફલ ગ હમેશાં
ભૂલને પાત્ર હોય છે. તેથી આ લેખમાં જે જે જેવામાં
આવે કે અર્થ સંગતી તૂટતી હોય એમ અ ્વે તો
તેવે ઠેકાણે સુધારીને વાંચી આચરમાં મુકવા પાસે
વિનતિ છે. મેં આ લેખમાં જે કાંઇ લખ્યું છે કે નાવખ્યમાં લખીશ
તે મારા બુદ્ધિબલથી લખ્યું નથી. પણ મહાપુરૂષોના ગ્રન્થોની સહા-
યતાથી (એટલે ઘણો ખરો ભાગ તેમના અક્ષરે અક્ષર.) લખ્યું
છે. મેં તો ફક્ત તેમનાં વાકયોને એક પછી એક આ લેખમાં
સાંકલ્યાં છે. છતાં તેવાં વાકયોને સાંકળવામાં મારી ભૂલ થની હોય
તો તેમજ તે સંબંધે કાંઇ નવીન રસ્તો બતાવવાની વાંચનારની
ઇચ્છા થતી હોય તો ખુશીથી આ પુસ્તકના બનાવનાર ઉપર લખી
મોકલવું, કે જેથી ભૂલો સુધારવામાં આવે કે જેમ થયેથી ગીતાં
શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને વિશેષ લાભ થવા સંભવ છે. તો આ વિષયમાં
રસ પૂર્વક ભાગ લેનારાઓને મારા તરફથી સપ્રેમ નિમંત્રણ છે.

'સ્તક વિના મૂલ્યે બહાર-પ્રસિદ્ધમા લાવ
ીંક સ્થિતિ ઘણી નબળી હોવાથ
ુસ્તકની છપ મણી ખરચ જેટલુંજ
આવ્યું છે હવે પછીના ભાગો
મ જેમ અનુકૂલ થતી જશે તેમ તેમ
તમારા ક ા ઇચ્છા છે જેથી માન સુજ્ઞ
વડિલ બંધુ ષયમા રસપૂર્વક ભાગ લેનારા જે જે
પુરૂષો છે, નમ્ર વિનતિ છે કે આ કામમાં પોતાથી
દ્રવ્યની બીજા હવે પછી નીકળતા ભાગોની
છપામણ ાય આપશે. દ્રવ્યની અનુકૂલતા વહેલી થયે
બીજો બહાર પાડવામા આવશે.

લી. તમારો સહાધ્યાયી

પ્રભાશંકર મહાશંકર ઠાકર.

વઢવાણ સીટી.

અષાડ, શુદ ૧., ૧૯૭૧
તા. ૨૬-૭-૧૯૧૫.

શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા રહસ્ય ૧ લો.

धृतराष्ट्र

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे स

मामकाः पांडवाश्चैव च. ।।१।।

ગીતાશાસ્ત્રમાં આરંભમાં ધૃતરા છે. તેમજ
તેની પાસે સંજયે અર્જુન અને કૃષ્ણ સવિસ્તર
કહેલ છે દુર્યોધનાદિનો પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર અને પિતા પાંડુ
એ બંને સગા ભાઇ થાય અને તે બં ગુ છે તે
પણ મહાભારત આદિ ગ્રન્થોમાં આપેલ છે. નાશાસ્ત્રને
આધ્યાત્મિક વિષય પરત્વે લેતાં તેમનો પિતા ઇએ તે
આપણે પ્રથમ જાણવું જોઇએ. ધૃતરાષ્ટ્રને આ રીને મોહ
ગણેલ છે અને પાંડુને વિવેક રૂપે જણાવેલ છે. તો આ મોહ
અને વિવેકનો પિતા કોણ? એકજ પિતાના એ બંને પુત્રોમાં આ શી
વિષમતા? ઇત્યાદિ ઘણા પ્રશ્નો ઉભા થાય છે.

આ વિશ્વમાં જે જડ ચેતન અંશ છે તે આપણે નિરંતર અનુભવીએ છીએ. આ વિશ્વમાં દ્વૈત તો છેજ નહિ, સર્વત્ર અભેદનું સામ્રાજ્ય વિસ્તરે છે. તેમાં આ બે કયાંથી? અર્થાત વિવેક અને મોહ એ બન્ને અરસપરસ વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાલા ગુણો કેમ હોઇ શકે? કાર્ય કારણનો નિયમ ધ્યાનમાં લઇએ તો આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર સરલ થઇ જાય છે. હમેશાં જ્યાં કાર્ય હોય છે ત્યાં કારણ હોય છે જ અને કારણ વિના કોઇ કાર્ય હોઇ શકતું નથી. સમજો કે આપણે કોઇ કાર્ય અમુક આશાથી કર્યું, તેનું ફલ આશાથી વિરૂદ્ધ

કે વિપરીત ર ... ેનં કારણુ હોવુંજ જોઇએ. તે વિપરીત
વિરૂદ્ધ શાથી ... પણે જાણતા હોઇએ કે ન જાણતા
હોઇએ પણ ... જોઇએ કારણ વિના કાર્ય બની
શકતું નથી. ... પમાં ફરી જવાને કે રૂપાન્તર થવા
ને આપણે ... એ. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે કાર્ય જે
આપણે જો ... અનુભવીએ છીએ તે કારણથી જુદું
હોવું ન ... રમાણુનું કે તત્વનું હોવું જોઇએ જે
પરમાણુ ... અવસ્થામાં હતાં તે કાર્ય રૂપે પ્રતીત થાય
છે. જેવી ... યુ વડનું બી સુક્ષ્માવસ્થામાં છે તેમ, સોનાના
દાગીના ... ા–ઘાટના કરાવો તો તેમાં પણ તે સોનાથી–
કારણથી ... તેમ માટીનાં ગમે તે વસ્તુ કે રમકડાં બનાવો
તો પણ ... થી–કારણથી ભિન્ન નહિ હોય એમ જણાશે
તેમજ આપણે ... જડ ચેતનના અંશો અનુભવીએ છીએ તે તેનાં કારણથી ભિન્ન નહિ હોય અને જે કારણ હશે તે ઉભય રૂપે હશે એમ સિદ્ધ જણાશે. જે જડ ચેતનનાં જોડકાં જણાય છે તે એક બીજાથી ભિન્ન નથી, એક રૂપજ છે. જેમ આખું વિશ્વ બ્રહ્મરૂપ છે, એમાં બે પણું નથી, તેમ જડચેતનમાં બેપણું નથી. બ્રહ્મ ચેતન પણ નથી તેમ જડ પણ નથી, એ બેથી વિલક્ષણ અનિર્વચનીય છે. એકજ વસ્તુનાં કારણનાં આ રૂપાન્તર હોય એમ જણાય છે. તેવીજ રીતે ધૃતરાષ્ટ્ર અને પાંડુ એ બે એક બીજાથી જુદા નથી પણ એકજ વસ્તુનાં કારણનાં રૂપાન્તર છે. મોહ અને વિવેક એક બીજાથી, જડ ચેતનની માફક જુદા જુદા જણાય છે પણ એ વસ્તુતાએ એકજ છે. એકજ કારણનાં રૂપાન્તર છે. અર્થાત મોહ

અને વિવેક બંને ભાઇઓ એકજ પિતા (કારણના) રૂપાન્તર છે. એમ જણાય છે. સ્થૂલ દૃષ્ટિથી આપણને જેમ તનનાં કાર્યો જુદાં જુદાં અનુભવાય છે તેમ આ વેકનાં કાર્યો સ્થૂલ દૃષ્ટિથી જુદાં જુદાં અને આ તો તે બંને કલ્પિત છે, સત્ય નથી અર્થાત મિથ્યા

જડ ચેતનનો ધર્મ આપણને જુદો જ ર્થાત ચલન વલન વિનાનો અને ચલન વલનવાલો જ ા વિવેક અને મોહના ધર્મો જુદા જુદા છે અર્થાત અશુભ વૃત્તિ જેને બીજા શબ્દમાં કહીએ તો દૈવી સંપત્તિ રૂપે જણાય છે. કામવૃત્તિ, આસુરીવૃત્તિ સર્વત્ર પશુવૃત્તિવાલી હોય છે અને મલીન ઇચ્છાથી ભ છે. આ વિશ્વમાં ક્ષણિક સુખો તરફ પ્રાણુને તે આકર્ષે છે. તેના એટલે મોહના તમામ સુખનો આધાર તેના પુત્રો ઉપર હોય છે તેના પુત્રોની હયાતીમાંજ તેનાં સુખ સમાયેલાં છે. સુખનાં સાધનો નાશ પામ્યાં તો પછી તે મોહ પોતાની મેળેજ મરણ--નાશ પામે છે; અને પછી મારવાની જરૂર પડતી નથી. એ નિરાધાર થવાથી એટલે કે પોતાને સુખ સંપાદન કરવાનું અને પોતાની મલીન વૃત્તિઓને સંતોષવાનું સાધન ન રહેતાં પોતે પોતાની મેળે પોતાના કારણમાં સમાઇ જાય છે. જેથી કરીને એ મોહને હણવાની અર્જુનને કોઇ પ્રકારે જરૂર જણાઇ નહોતી. તે તો જાણતા હતા કે તેના પુત્રો હણાયા એટલે તે પોતાની મેળેજ મરશે. અર્થાત પોતાના કારણમાં એકરૂપ થઇ જશે. સમુદ્રની માછલી પાણી વિના પોતાનું જીવન

નિભાવી શકતી નથી તેમ આ મોહ પાણી રૂપી પોતાના પુત્રો નાશ
પામશે એટલે ... પોતાની મેળે મરશે કારણ તે આંધળો
છે. આંધળાને ... ને નાશ પામ્યા એટલે તે એની મેળે
પોતાના કારણે ... થશે. વિવેકનો ધર્મ તો શુભવૃત્તિ
દૈવી સંપતથી ... હાથમાં વિવેક રૂપી દીવો છે તેને
બીજાની મ... માટે અન્ય સાધનોની જરૂર નથી. એ
કાંઇ મોહને ... થી. કે પાસેના પ્રકાશને ન જોઇ શકે
હમેશાં નિ... બીજા અરસપરસ વિરૂદ્ધ સ્વભાવ વાળી
વસ્તુઓ ... હી શકે નહિ. એકનો નાશ થયે બીજી રહી
શકે; ગો... એ બંને સાથે રહી શકે નહિ. જેમ પ્રકાશ
અને અ... ાં પ્રકાશ ત્યાં અંધકાર હોય નહિ અને જ્યાં
અંધકાર ત્યાં પ્રક... હોય નહિ. તેવીજ રીતે આ મોહ હોય ત્યાં
વિવેક રહી શકે નહિ અને વિવેક હોય ત્યાં મોહ રહી શકે નહિ.
ત્યાં એક બીજા વચ્ચેની સરસાઇ સ્વાભાવિક રીતે ચાલવીજ જોઇએ.
એક બીજા પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ કરી લેવા ઇચ્છતા હોય ત્યાં
યુદ્ધ તો કર્યા વિના-એક બીજાને માર્યા વિના તેની આશા
રાખવી તે નિરર્થક છે. એમ હોવાથીજ પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે
યુદ્ધનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય એ પણ સંભાવિત છે. તેમાં એટલે
તે યુદ્ધમાં એક બીજાના સામસામા પક્ષના યોદ્ધાઓને હણ્યા વિના
રાજ્યની આશા રાખવી એ પણ નિરર્થક છે.

મોહ (ધૃતરાષ્ટ્ર) પોતાના સુખની પરંપરા ચાલી જાય એમ
ઇચ્છે છે પણ તે સમજતો હતો કે જેને કૃષ્ણ જેવા સારથી

સહાય્ય આપે છે, તેમાં જો મારા પુત્રોનો પરા   થયો તો મારે
સુખની આશા નથી, તેથી તેવા સંકટ   ત્રોએ અને પાંડ-
વોની વચ્ચે યુદ્ધ થયું, તેમાં કો   ા ઇચ્છા રહેજ
તેથી તેને સર્વથી પહેલોજ આ   લ છે અને આ
વિશ્વમાં અનીતિના માર્ગે દોરવી લ   સંસાર ચક્રના
ફેરામાં ચડાવી પોતાનું ક્ષણિક સુખ   મોહજ છે
તેજ આ વિશ્વનો રચનાર અહંકાર છે   ીતા શાસ્ત્રમાં
પહેલો મૂકયો છે. તેને હણ્યા વિના અંજ   ા રાખવી તે
વ્યર્થ છે માટે તેને હણવો જોઇએ એજ   ય છે. તેમાં
પણ વળી એ રહસ્ય જણાય છે કે મોહને   કરતાં તેના
પુત્રોનો પહેલો સંહાર કરવો અર્થાત્ આપ   ાઓને પહેલી
મારવી. જો કામવૃત્તિ મરી ગઇ તો પછી   ાહ મરેલોજ છે તે
સુચવવા તેના એટલે મોહના પુત્ર કામવૃત્તિ (દુર્યોધન) સાથે યુદ્ધ
કરવાનો પ્રસંગ ઉભો કરેલ છે તે સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે. હમેશાં
કોઇ પણ ગામમાં જવું હોય તો પહેલાં તે ગામની સીમમાં પગ
મુકવો પછી તેના ઝાંપામાં, પછી શેરીમાં થઇ ગામની વચ્ચે જવું
પણ એકાએક ગામમાં જવામાં ભય રહે છે, એક એક કામ વૃત્તિ
રૂપ પુત્રોનો પરાજય કરી પછી ગામમાં જવુ તેજ સહીસલામત છે
એ પણ રહસ્ય હોય એમ સંભવે છે.

મોહ પૂછે છે કે, મારા પુત્રો અને પાંડવોનું ધર્મ ક્ષેત્ર રૂપ કુરૂક્ષેત્રમાં યુદ્ધને ઇચ્છતાં તેમણે શું કર્યું તે મને કહે એમ ધૃતરાષ્ટ્ર સંજયને પૂછે છે.

ધર્મક્ષેત્ર એટલે, જેમાં ધર્મનું રક્ષણ થઇ ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે તે ક્ષેત્રરૂપ મ[illegible]રીરને કુરૂક્ષેત્ર રૂપે બતાવેલ છે. તે સંબંધી આપણે વિચાર [illegible] એ શબ્દ મળીને થયેલ છે. ધર્મ અને ક્ષેત્ર. પહેલે [illegible]નો અર્થ શું, અર્થાત ધર્મ કોને કહેવો? ધ[illegible] શું કહેવામાં આવે છે. ધર્મનાં પ્રમાણ રૂપે અ[illegible] પુરાણાદિને બતાવવામાં આવે છે. આચાર્યોનાં વ[illegible] રૂપે ઠરાવવાનો સંપ્રદાય છે. આ ધર્મની જુદી [illegible] સમજાવવાની દરેક પ્રજાએ કોશીશ કરી છે અને [illegible]વાની બધા લોક જીજ્ઞાસા રાખે છે. એજ જણાવવાને [illegible]ર્મ વિચાર એ માણસના સર્વ વિચારનું ધોરણ છે. [illegible]ંગલી મનુષ્યો પણ ધર્મ પાળે છે અને મહાત્માઓ પણ પાળે છે. સર્વત્ર ધર્મનાં પુસ્તકોમાં ધર્મનાં લક્ષણો અપાયેલાં છે, તેમાં જેની બુદ્ધિ પ્રવેશી શકતી નથી તેવાં મનુષ્યોને તેવાં આપેલાં લક્ષણથી ધર્મના યથાર્થ સ્વરૂપને ઓળખવું બહુ મુશકેલ થઇ પડે છે. અને ગુચવાણમાં પડી નાસ્તિક [illegible] લેવા દોરાય છે. ધર્મ એટલે શું? ધર્મનું લક્ષણ કયું? આ વિશ્વનો અનાદિ વ્યવહાર આપણી દૃષ્ટિ આગળ ચાલ્યો જાય છે તેમાં આપણે પણ છીએ ત્યારે એ વિશ્વ રચના શું છે? આપણને તેની સાથે શો સંબંધ છે ને આપણો એ સંબંધ યથાર્થ રીતે સાચવવાને શું કરવાનું છે એજ મુખ્ય વાત છે અને સત્ય કહો, ધર્મ કહો, તત્ત્વ કહો, ગમે તે કહો તેથી કાંઇ બાધ નથી, વ્યક્તિ માત્રે જીવિતનો યથાર્થ હેતુ સમજવો એજ ધર્મ, જ્યારે આટલી વાત સમજાય ત્યારે જણાશે કે ધર્મ એટલે જીવિતનો યથાર્થ હેતુ

જેવો સમજાય તે પ્રમાણે નીતિ, આચાર, વિચાર, વ્યવહાર, રાજ્ય, સર્વ રચાવાના માટેજ ધર્મ વિચાર એ સર્ ચારનું મુલ છે જો આ ધર્મ વિચાર રૂપ ક્ષેત્રમાં આપણે વિતનો હેતુ સમજ્યા હોઇએ તો સ્પષ્ટ સમજાય કર્તવ્યરૂપી ક્ષેત્રમાં ઉતરવું. આધ્યાત્મિક રીતે કે પ આપણે આપણી ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિનો હેતુ સમજ્યા ણે કર્તવ્ય રૂપી ક્ષેત્રમાં ઉતરી દૈવી અને આસુરી ર વવું. જો આપણે વ્યાવહારિક રીતે આપણા વ્યવહ વને જીવનનો હેતુ સમજ્યા હોઇએ તો આપણે સમ રૂપી ક્ષેત્રમાં ઉતરી શુભાશુભ વૃત્તિનું યુદ્ધ જગાવવુ વો ધર્મનો નિશ્ચય કર્યો હશે અર્થાત આપણે જેવો સમજ્યા હોઇશું તે પ્રમાણે આપણે આપણા વ્યવહા શ્ચય કરી શકીશું. જો આપણે આપણા જીવનનો હેતુ નીતિ નિપુણ થવાનો સમજ્યા હોઇએ તો આપણે આપણા તમામ વ્યવહારો ઘર સંબંધી કે જન સમાજ તરફ જેવી રીતે સમજ્યા હઇશું તેવીજ રીતે આપણા નિતિનાં ધોરણને નિયમશું. આપણા જીવનનો હેતુ આપણે આપણા આચાર વિચારમાં જેવી રીતે સમજ્યા હશું તેવી રીતે આ વિશ્વ પ્રતિના તમામ વ્યવહારમાં આપણા આચાર વિચારને નિયમશું અને તેજ પ્રમાણે આપણે દૃષ્ટ અદૃષ્ટના ભાગી થશું. જો આપણે આપણા જીવનનો હેતુ વ્યવહારની કુશળતામાં આનંદ માનવાનો સમજ્યા હશું તો આપણે વ્યવહારની કુશળતાની શાલાનો સિક્કો પ્રાપ્ત કરવા આપણા તમામ વ્યવહારને નિયમશું. આપણે આપણા જીવનનો હેતુ જો રાજ્ય પ્રકરણીય બાબતમાં નિપૂણ થવાનો સમજ્યા હઇશું

તો તેમાં કેવી રી નિપૂણ થવા કે રાજ્યના લાભાલાભ વધારવા
કે ઘટાડવાનાં સા આપણા તમામ વ્યવહારને નિયમશું
આપણે આપણા .તિ ને વૃદ્ધિનોજ સમજ્યા હઇશું
તો આપણી તેમ ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય
તે પ્રમાણે આપ ક, વાચિક, અને માનસિક વ્યવહાર
નિયમશું. હું કે જેવો આપણે આપણા જીવનનો
હેતુ સમજ્યા ાપણો આચાર, વિચાર અને નિશ્ચય
થવાનો; અ ાપણું વર્તન થવાનું. તો હવે સમજી
શકાય તેવું હેતુ સિદ્ધ, નિશ્ચેષ્ટ અને વિચારમગ્ન થઇ
પડી રહેવા જે જે જીવનનો હેતુ બાંધ્યો હોય તે પાર
પડી શકવાનો . હેતુ સિદ્ધ કરવાને આપણે આપણે કરવાની
જરૂર છે. નિશ્ચેષ્ટ અને વિચારમગ્ન થઇ પડી રહેવામાં આપણો જીવન
નો હેતુ પાર પડવાનો નથી. જીવનનો હેતુ પાર પડવાનું સાધન
પ્રવૃત્તિ માર્ગ છે; તે પ્રવૃત્તિ માર્ગે ચાલ્યા વિના જીવનનો હેતુ
સિદ્ધ થઇ શકે તેમ નથી. તે તે હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે
દરેક ધર્મ, સંપ્રદાય, પંથની શ્રેણીયો આ ભરતખંડમાં ઉભરી
જાય છે. અને તે તે હેતુઓ સિદ્ધ કરવાને દરેક ધર્મના
આચાર્યોએ ને ઉપદેશકોએ પ્રવૃત્તિ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે, એજ
સાબીત કરી આપવાને પૂર્ણ છે. આપણને કોઇપણ વસ્તુ
પદાર્થાદિ સિદ્ધ કરવાને માટે પ્રવૃત્તિની જરૂર છે. પડી રહેવામાં કે
નિવૃત્તિ માર્ગમાં જવાથી તે તે હેતુઓ સિદ્ધ થવાના નથી. હવે
સ્પષ્ટ છે કે મોહ અને વિવેકને તેમના સ્વાભાવાનુસાર પોતાના

જીવનના હેતુઓ જુદા જુદા છે તે પ્રાપ્ત કરવાને તેઓ બંને પોત
પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને ઉત્સુક હોયજ એ સ્વાભાવિક છે. અને
જો તેમનો હેતુ એમજ હોય તો પ્રવૃત્તિ માર્ગે જવાથીજ સિદ્ધ
થશે. નિશ્ચેષ્ટ અને વિચારમગ્ન પડી રહે [illegible] હેતુ પાર પડવાનો
નથી. તેથીજ તેઓને, મોહ અ[illegible] [illegible]ાર્ગ રૂપી કુરૂક્ષેત્ર
કહેતાં કર્તવ્ય રૂપી ક્ષેત્રમાં ઉતર[illegible] છે. કુરૂક્ષેત્રમાં
ઉતર્યા વિના કર્તવ્ય થઇ શકવાનું [illegible] ઉંચી કોટીના
દેવદાનવો પણ આ કુરૂક્ષેત્રનો આશ્ર[illegible] [illegible]ન પોતાના હેતુ
સિદ્ધ કરી શકતા નથી એમ તેઓ માને [illegible] અને સ્મૃતિઓ
તેના માટે પુરાવા તરીકે રજુ છે. દેવો [illegible]કમાં અવતાર
લેવા ઇચ્છા રાખે છે તો તેનું શું કારણ [illegible]મજી શકાય
તેવું છે. આ વિશ્વના તમામ નિયમો તેમ[illegible] [illegible]કણો સતત
પોતપોતાના નિયમાનુસાર પ્રવૃત્તિ કર્યાજ કરે [illegible]તમાં આપણે
જે મનુષ્ય વર્ગમાં ઉંચી કોટિનું માન રાખન[illegible] તે તો કેવી રીતે
પ્રવૃત્તિ માર્ગને છોડી શકીએ ? આ વિશ્વ હમેશા પ્રવૃત્તિમય જણાય
છે અને તે તેનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને દરપળે આગળ વધતો જાય
છે તેમ તે નિયમને અનુસરીને આ મોહ અને વિવેકના પુત્રો પ્રવૃત્તિ
માર્ગનો આશરો લઇને પોતપોતાના હેતુ જેમાં સિદ્ધ થાય તેવું યુદ્ધ
પ્રાપ્ત થયેલું જોઇ તે પ્રસંગને ઉત્સવ રૂપે માને છે. મોહ, વિવેકની
સેનાના બલિષ્ટ યોદ્ધાઓને જોઇને તેમજ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન જેના
રથના સારથી તરીકે ફરજ બજાવે છે, અને જે રથની ધ્વજામાં
હનુમાન બેઠેલ છે તેમાં મારા પુત્રોનો પરાજય થયો કે જય થયો
તે જાણવાને ઉત્સુક હોય, તેમ જેમના ઉપર પોતાના તેમજ રાજ્યના

સુખનો આધાર હોઇ તેમના જયની અને વિવેકના પુત્રોના પરાજયની આશા રાખી સંજયને પૂછે છે કે યુદ્ધમાં ઉતરેલા મારા પુત્રો તેમજ પાંડવોના પુત્રોએ તે મને કહ.

આપણે આ ૧૪એ કે શ્લોકની શરૂઆતમાં ધર્મક્ષેત્ર મૂકેલુ ેત્ર છે, તે તો પોતાનો હક લેવા સ્વધર્માનુસાર યુ ું યુદ્ધ ધર્મ રૂપે હોઇ ધર્મક્ષેત્ર કહી શકાય. પા ાથી રાજ્ય લેવા અને પચાવી પાડવા ઇચ્છા રાખે છે અ ાતિમય આચરણ જેમાં એટલે જે ક્ષેત્રમાં થ ધર્મક્ષેત્રથી સંબોધન કરે છે તે તો મનમાં ઉતરત ા વિચાર કરતાં પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે પાંડવોને મા મરૂં પણ આ કૌરવોને અધર્મ ક્ષેત્રજ હોવું જોઇએ. તે છતા ાતિના માર્ગે ચાલવાવાલા પણ આ યુદ્ધને ધર્મક્ષેત્ર કહે છે તેનુ શું કારણ હશે? આનો જવાબ આપણે ઉપર આપી ગયા છીએ. જો આપણે પાછલ નજર ફેરવીશું તો સમજી શકાય તેવું છે. આપણે આગળ એક સિદ્ધાંત બાંધી આવ્યા છીએ કે જેણે જેવો ધર્મનો નિશ્ચય કર્યો હશે તેવો તેનો વ્યવહાર નિપ-મારી કૌરવોએ પોતાનો જીવનનો હેતુ અનીતિ પરાયણ રહી વિપ-યાનંદમાં પૂરો કરવો એજ એમનો ધર્મ નિશ્ચય. અને જો તેમનો નિશ્ચય તેજ હોય તો આ યુદ્ધને પોતાના માનેલા કલ્પેલા ધર્મ પ્રમાણે યુદ્ધ કરે અને યુદ્ધ નહિ કરીએ તો ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઇ પાપના ભાગી થઇશું. તે પાપથી છુટવા પોતાના માનેલા ધર્મ વિચાર પ્રમાણે આ યુદ્ધ પ્રાપ્ત થયું છે તેથી પોતાના કલ્પેલા ધર્મ વિચાર

યુદ્ધ કરવા તત્પર
હેતુ ઉન્નતિ ને વૃદ્ધિ એજ
શકીએ કારણ કે આપણા ધર્મ .
જીવનનો હેતુ તેનાથી જુદો હોઇ
કરી શકવાના નથી. તેથી આપણી
એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. કૌરવોએ પે.
મય માનેલા છે અને પોતાના ધર્મ પ્રઃ
પાપ સમજતા નથી તેથીજ ધૃતરાષ્ટ્રે આ
કરેલ છે તે પણ સમજી શકાય છે. આ પ્ર
નિશ્ચય કર્યો છે તેવા આચાર પ્રત્યક્ષ કરી બતા
સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા અર્થે કુરૂક્ષેત્ર રૂપી પ્રવૃત્તિ રૂ
યુદ્ધ કરવાને તત્પર થયા તે સમયે પાંડવો એટલે
સેનાને બરાબર યથાસ્થિત વ્યૂહ રચનામાં સ્થાપ:
પુત્ર દુર્યોધન જે કામ છે તે સર્વમાં અનેક પ્રકારની
આગેવાન રાજા હોઇ પોતાના ગુરૂ દ્રોણાચાર્ય પાસે
હવે પછી તે દુર્યોધન પોતાના ગુરૂ પાસે શું કહે છે
કહેવાશે.

